

MAİTRİSİMİT NOM BİTİĞ

— I —

20. yüzyılın ilk on beş yılında (1902 ile 1913 yılları arası) Orta Asya'da yapılan arkeolojik araştırmalar sonucunda, Uygur dili ile yazılmış bir çok metin bulunmuştur. Bu metinlerden hacim, muhteva ve kelime hazinesi bakımından, diğer metinlerden önde gelenler arasında *Maitrisimit Nom Bitig* (<Toh. *Maitreyasamiti-nāṭaka*), *Altun Yaruk* (<Skr. *Suvarnaprabhā-sottamasūtra*), Hsüang - Tsang'ın Seyahat-nâmesi (*Bodisatav tayto samtso açariniṅ yoriṅin ukıtmaḥ atlıḡ tsi in çuen tigme kavi nom bitig*), *Abidarim Koşavardi Şastr* (<Skr. *Abhidharma-kośa-vrtti-śāstra*) adlı eserler zikredilebilir.

Buddhizme göre her beş bin yıl (Skr. *kalpa*)'da bir *Buddha* gelecek ve insanları irşad edecektir. İstikbalde gelecek olan *Buddha* > Uyg. *Burkan*'ın Skr. adı *Maitreya*'dır. *Maitreya* kelimesi, Uygur Türkçesinde *Maytrı* şeklinde görülür. Fonksiyon bakımından Buddhizmdeki *Maitreya*, Şinasi Tekin'in de belirttiği gibi, Hristiyanlıktaki *Meşihâ* "Mesih, Hz. İsâ" ve İslâmiyetteki *Mehdî* ile, bazı şartlar altında, mukayese edilebilir.

Buddhist edebiyatta, Skr. *Maitreya-vyākaraṇa* "Maitreya hakkında kehanet [eine Prophezeihung über den künftigen Buddha Maitreya]" veya Skr. *Maitreya-samiti* > Uyg. *Maytrisimit* veya *Maytrısımıt* "Maitreya ile buluşma [Zusammentreffen mit Maitreya]" konularının bir çok defa işlendiği görülmektedir.

A. *Maitreya-vyākaraṇa*

Sanskritçe : Hint edebiyatında bu konuyu işleyen üç eser bilinmektedir. (Bk. *Beiheft*, II, s. 12).

Çince : *Maitreyavyākaraṇa*'nın Skr.'den Çinceye yapılan tercümeleri sekiz tanedir.

1. "Ekottarāgama (<*eka-uttara-āgama*)" içerisindeki *Maitreyavyākaraṇa* tercümesi : Taisho, Nr. 125, Kapital 44, s. 787c-789b.

2. Skr. *Divyāvādāna*'dan tercüme edilen nüsha : Taisho, Nr. 1448, Kap. 6, s. 24c/29-25b/10.

3. Tohar rahip *Dharmandin* tarafından, 4. asrın sonlarında yapılan tercüme : Taisho, Nr. 453.

* Teknik imkansızlık dolayısıyla skr. kelimelerdeki altı tek noktalı *m*, *n*, *r*; üstü tek noktalı *s* ve üstü iki noktalı *q* sesleri "siyah punto" olarak dizilmiştir.

4. Adını bilmediğimiz bir mütercim tarafından, takriben 317-420 tarihleri arasında yapılan tercüme : Taisho, Nr. 457.

5. *Kumārajivā* tarafından, 402 yılında yapılan tercüme : Taisho, Nr. 456 (K. Watanabe tarafından Almancaya çevrilen bu metin, Ernst Leumann'ın *Maitreya-samiti, Das Zukunftsideal der Buddhisten*, (Strasbourg 1921, 282 s.) adlı eserinde, s. 255 ve devamında, yayınlanmıştır.)

6. *Kumārajivā*'nın tercüme ettiği bir başka nüsha : Taisho, Nr. 454.

7. *I-tsing* tarafından, 701 yılında yapılan tercüme : Taisho, Nr. 455. (K. Watanabe tarafından yapılan Almanca tercümesi için bk. E. Leumann, s. 237 ve devamı).

8. *King-shêng* tarafından, 5. asrın başlarında yapılan tercüme : Taisho, Nr. 452.

Bu sekiz metin parçasından hiç birisi Uygurca metin kadar teferruatlı değildir.

Tibetçe : Tibetçede bu konuyu işleyen üç metin bilinmektedir. Bunlardan iki tanesi, *I-tsing* tarafından Çinceye tercüme edilen nüshalardan Tibetçeye tercüme edilmiştir.

Toharca : Toharcada bu konuyu işleyen iki metin parçası, Emil Sieg ve Wilhelm Siegling'in *Tocharische Sprachreste* (I. Band. Die Texte, Berlin-Leipzig 1921) s. 107-119 ve 119-121'de basılmıştır. Metin parçaları Şorçuk'ta bulunmuş olup, *Maitreya-avadāna-vyākaraṇa*'nın *Kāvya* stilinde yazılmış örneklerindedir.

Sogdça : Olaf Hansen, 1939'da, Berlin İlimler Akademisi (DDR)'nde kısa bir Sogdça *Maitreya* metni bulunduğunu duyurmuş ise de, bu metin parçası bu güne kadar yayımlanmamıştır.

B. *Maitreya-samiti*

Sanskritçe : *Maitreya-samiti*'nin Skr. aslı bu güne kadar tespit edilememiştir. Buna mukabil Saka, Tohar ve Türk dillerine yapılan tercüme bililmektedir.

Sakaca : Hotan'da bulunan, 40 bölüm ve 5300 kitadan müteşekkil bir eserin 23. bölümü, 112 kıtalık *Mahāparinirvānasūtra*'yı ve 224 kıtalık *Maitreya-samiti*'yi ihtiva etmektedir. 8. – 9. yüzyıllarda kaleme alındığı tahmin edilen metin E. Leumann tarafından Almancaya tercüme edilmiştir (Ernst Leumann, *Das nordarische (sakische) Lehrgedicht des Buddhismus*, Text und Übersetzung, *Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes*, XX Band, Leipzig, 1933-1936, XXXIX-530 s. Yeni neşri için bk. Ronald R. Emmerick, *The Book of Zambasta, A Khotanese poem on Buddhism*, London Oriental Series, Vol. 21, London, 1968, XXII-455 s.)

Toharca : Şorçuk'ta dört ayrı Toharca metin bulunmuştur. Toharca metinler Uygurca metinde olduğu gibi *ülüş* "bölüm" şeklinde değil, *nātaka* "temsil" şeklindedir. Bu yüzden Toharca metnin adı, *Maitreyasamiti-nātaka* olarak tespit edilmiştir (bk. *Tocharische Sprachreste*, s. 125-154; 155-163; 164-166 krş. 254-257).

Metinler, *Agnidesa* (bugünkü Karaşehir)'li *Āryacandra* tarafından Skr.'-den tefsir edilerek veya genişletilerek tercüme edilmiştir. Uygurca metinde *yarat-* fiili ile karşılanan bu eylem, eseri bir nevi telif etme sayılabilir.

Eski Türkçe : *Sengim* ve *Murtuk* nüshaları. 6 ayrı metinden parçalar. 8-9. yüzyıllarda yazıldığı zannedilen iki nüsha *Sengim*'in Kuzeyindeki Manastır kütüphânesinde, üç nüsha ise *Murtuk*'ta bulunmuştur. Sonuncu nüshanın nerede bulunduğu kaydedilmemiştir. Metinler birbirini tamamlamaktadır.

1. nüsha (*Sengim I*) : T II S 2 işareti ile tavsif edilen bu nüsha, *Sengim* (*Seᅅgim*) kasabasının yanında, aynı adı taşıyan nehrin batı kıyısındaki kayalara gömülü 12 Burkan manastırının kütüphânelerinde bulunmuştur (bk. Levha 1-215).

Hacım bakımından en geniş olan *Sengim I* nüshasında, bazı müstensih kayıtları bulunmaktadır. 19/49, 34/14, 38/51, 63/41, 69/43, 87/16, 95/15... vs gibi yerlerde geçen bu müstensih kayıtları umumiyetle şöyledir :

*agnidiş uluşta toğmuş aryacıntri bodis(a)v(a)t k(e)şi en(e)tkek tilint[in]
tohri tilinçe yaratmış, il balıkda toğmuş pratyarakşit k(e)şi açari tohri
tilintin türk tilinçe evirmiş maytrisimit nom bitig.*

"*Agnidesa* (Karaşehir) ülkesinde doğmuş *Āryacandra Boddhisattva Kāşī Ācarya*'nın Hint dilinden Tohar dilince telif ettiği, *İl Balık* (Koço)'da doğmuş, *Prajñārakşita Kāşī Ācarya*'nın Tohar (Toharca A?) dilinden Türk dilince tercüme ettiği, *Maytrisimit Nom Bitig*".

2. nüsha (*Sengim II*) : T II S 2 kısaltması ile tavsif edilen bu nüshadan 1 yaprak bulunmuştur (Levha 14).

3. nüsha (*Murtuk I*) : *Sengim*'den 5 km kadar Kuzeyde *Murtuk* (*Murtuk = Murtluk*) Çayının kıyısındaki manastırda bulunmuştur (Levha 216-221).

4. nüsha (*Murtuk II*) : T II 52 ve T III M 192 kısaltmaları ile tavsif edilen bu nüsha için bk. Levha 222-223.

5. nüsha (*Murtuk III*) : T III M 131, 162 ve 178 numaraları ile tavsif edilmiş olan bu nüsha için bk. Levha 224-226.

6. nüsha : N 452 numarası ile tavsif edilmiş olan bu nüshanın bulunduğu yer belirtilmemiştir (bk. Levha 227).

Maitrisimit Nom Bitig'in Uygur Türkçesi ile yazılmış nüshası, bir *yükünç* "secde" ve yirmi yedi *ülüş* "bölüm"den, yani 28 bölümden müteşekkildir. 28 bölümden müteşekkil bu türlü dinî eserlerin Hint edebiyatında başka örnekleri de bilinmektedir. Meselâ *Aşvagoşa*'nın *Buddhacarita* adlı eseri – Çincesi 28, Hintçesi (Skr.) 27 bölümdür–, ile *Saddharmapundarikasūtra* "asil dinin nilûfer çiçeği" vs. vs.

Eser üzerinde yapılan çalışmalar :

Maitrisimit Nom Bitig ile ilgili ilk çalışmalar ve yayımlar, Friedrich Wilhelm Karl Müller tarafından yapılmıştır.

Müller, "Beitrag zur genaueren Bestimmung der unkebannten Sprachen Mittelasiens" (*SPAW*, LIII, 1907, s. 958-960) adlı makalesinde *MNB*'in X. bölümünün ketebe kaydını okumuş ve bu ketebe kaydındaki "Tohrı" dilinin Toharca olduğunu belirtmiştir.

Müller, ikinci olarak, E. Sieg ile birlikte kaleme aldığı "Maitrisimit und "Tocharisch"" (*SPAW*, XVI, 1916, s. 395-417) adlı makalede, Uygur harfli yazmanın ketebe kayıtlarında geçen "Tohrı" dilinin Toharca ile aynı dil olduğunu ispat için, Uygurca *Maitrisimit Nom Bitig* ile Toharca *Maitreya-samitinātaka*'daki bazı bölümleri karşılaştırmıştır.

Müller ve Sieg'in karşılaştırdıkları sayfeler şunlardır :

- X. Bölümün son yaprağı – Tekin. 38 (s. 404-405 – Tekin. s. 111-113);
- XV. Bölümün ilk yaprağı – Tekin. 148 (s. 406-407 – Tekin. s. 116-118);
- XVI. Bölümün 12. yaprağı – Tekin. 161 (s. 399-400 – Tekin. s. 139-140);
- XVI. Bölümün 13. yaprağı – Tekin. 162 (s. 400-402 – Tekin. s. 141-142);
- XVI. Bölümün 14. yaprağı – Tekin, 51 (s. 402-404 – Tekin. s. 142-144).

Yine Müller, "Toxrı und kuisan (Küşän)" (*SPAW*, 1918, s. 566-586) adlı makalesinde, *MNB*'in VII. bölümünün ketebe kaydını işlemiştir.

II. ve III. Alman Arkeoloji Araştırma Seferleri esnasında bulunup Berlin'e getirilen ve asıl metnin takriben onda birini teşkil ettiği tahmin edilen *MNB*'in metin parçaları, 1925 yılında F.W.K. Müller ve Albert August von Le Coq'un idaresinde, Brunhild Körner, Annemarie von Gabain, Gabdürreşid Rachmati (Reşid Rahmeti Arat) ve Charlotte Leis'in çalışmaları ile tasnif edilmiş, türlü parçalar birleştirilerek yapraklar meydana getirilmiştir.

Meydana getirilen metnin tamamı, A. von Le Coq tarafından transkripsiyonlanmış ve kısmen fişlenmiştir.

F.W.K. Müller ise metnin üçte birinin tercümesini yapmıştır. Yine Müller, Uygurca metni, Çince *Maitreya* metinleri ile mukayese etmiş ve Çince metinlerin muhtasar, Uygurca tercümenin ise genişletilmiş bir tercüme olduğunu tespit etmiştir.

A. von Le Coq'un transkripsiyonu ve fişleri ile F.W.K. Müller'in tercümesi, daha sonra Gabain ve Rachmati tarafından da gözden geçirilerek, bir çok kelime ve şekil tashih edilmiştir.

A. von Le Coq'un transkripsiyonunu ve F.W.K. Müller'in tercümelerini ihtiva eden defterler Annemarie von Gabain tarafından Şinasi Tekin'e, transkripsiyona ait fişler ise yine Annemarie von Gabain tarafından Klaus Röhrborn'a verilmiştir. Le Coq transkripsiyonunun bu fişlerinde bir çok kelime, Müller, Gabain ve Rachmati tarafından düzeltilmiş şekli ile geçmektedir.

Maitrisimit Nom Bitig üzerinde yapılan çalışmalara uzun bir müddet ara verilmiştir. Almanyanın 1940'lı yıllarda savaşa girmesi ile, bu arkeolojik belgeler, sığınaklarda ve maden ocaklarında saklanmış ve savaştan sonra ele geçen malzemenin Doğu Almanya'da kalan büyük bölümü Doğu Berlin'deki İlimler Akademisi'nde, Batı Almanya'da kalan küçük bir bölümü ise Mainz İlimler Akademisi Kütüphanesi'nde muhafaza edilmiştir. (Batı koleksiyonu halen, Batı Berlin'deki Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz'de muhafaza edilmektedir.)

Batı Almanya koleksiyonu önce Mainz'de muhafaza edildiği için Mainz (Mz.) kısaltması ile tanınmaktadır. Bu koleksiyona dahil 869 parça irili ufaklı metnin kataloğu, Annemarie von Gabain'in yönetiminde, Şinasi Tekin tarafından yapılmıştır. Bu katalog yayımlanmamıştır. (Şinasi Tekin, Preussische Akademie der Wissenschaften, *Turfan Sammlung*, Mainz 1956, XXVIII-869 s.).

Savaşlar sonucunda arkeolojik belgelerin kaybolduğu görülünce elde kalan sağlam metinlerin fotokopi usulü ile çoğaltılmasına karar verilmiş ve ilk olarak da *MNB*'in Batı Almanya'da tespit edilen bölümünün çoğaltılması kararlaştırılmıştır.

Harpte kaybolan parçaların tespiti için, 1945'ten sonra ele geçen metnin kontrolü, A. von Le Coq'un transkripsiyonuna dayanılarak yapılmış ve Mainz'de bulunan metinlerden *MNB*'e ait sahifeler, 44 büyük boy ve 69 orta ve küçük boy olmak üzere, 113 levha halinde Stuttgart Üniversitesi fotoğraf atölyesi tarafından çok güzel bir şekilde çoğaltılmıştır.

Bu 113 levhanın tıpkıbasımına ek olarak Annemarie von Gabain'in geniş bir tetkiki, Helmut Scheel'in bir giriş yazısı ile birlikte yayımlanmıştır.

MAITRISIMIT, Faksimile der alttürkischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule [1], In Faksimile herausgegeben von Annemarie von GABAIN. Mit einer Einleitung von Helmut SCHEEL [*Maitrisimit, Budizm'in Vaibhāṣika mezhebine ait bir eserin Eski Türkçe tercümesinin tıpkıbasımı*] [1], Tıpkıbasım halinde yayımlayan : Annemarie von GABAIN, Giriş : Helmut SCHEEL], Wiesbaden 1957, Levha I-113, (69 sahifelik bir tetkik ile).

Bu yayım üzerine Türkiye’de Mecdut Mansuroğlu (*TDED*, VIII (1958), s. 136-138) ile Şinasi Tekin (*TDAY-Belleten* 1958, s. 319-322), yurt dışında ise Paul Demieville (*T’oung Pao*, XLVI/3-5, 1958, s. 433-440), James Russell Hamilton (*T’oung Pao*, XLVI/3-5, 1958, s. 440-445) ve Verner Thomas* (s. 168-172) değerli tanıtımlar yazmışlardır.

Nihâyet bu 113 levha, bir giriş ile birlikte, transkripsiyon, tercüme, notlar - açıklamalar, dizin (1. kelimeler dizini, 2. ekler dizini) olmak üzere, Dr. Şinasi Tekin tarafından doçentlik tezi olarak, 1960 yılında Erzurum’da hazırlanmış ve eseri hazırlayan 1961 yılında bu eseri ile üniversite doçenti unvanını almıştır.

Bu doçentlik tezi, hazırlanışından 16 yıl sonra yayımlanabilmiştir. (Şinasi TEKİN, Uygurca Metinler II, *MAYTRISİMİT, Burkanlıların Mehdîsi Maitreya ile buluşma, Uygurca iptidai bir dram (Burkanlılığın Vaibhāsika tarikatine âit bir eserin Uygurcası)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No. 263, Ankara 1976, XVI-598 s.).

MNB’in 113 levhalık bölümü yayımlandıktan sonra, Annemarie von Gabain, 1959 yılında Doğu Berlin İlimler Akademisinde metnin geriye kalan 114 parçasını bulmuş, bu parçalar da Annemarie von Gabain’in geniş bir tetkiki ve Richard Hartmann’ın bir önsözü ile birlikte 1961’de Berlin’de yayımlanmıştır.

MAITRISİMİT, Faksimile der alttürkischen Version eines Werkes der buddhistischen Vaibhāsika-Schule [II], In Faksimile herausgegeben von Annemarie von GABAIN. Mit einem Geleitwort von Richard HARTMANN [*Maitrisimit, Budizm’in Vaibhāsika mezhebine ait bir eserin Eski Türkçe nüshasının tıpkıbasımı* [II], Tıpkıbasım halinde yayımlayan: Annemarie von GABAIN, Giriş: Richard HARTMANN], Berlin 1961, Levha 114-227, (92 sahifelik bir tetkik ile).

Bu ikinci bölümün tanıtması da Şinasi Tekin (*TDED*, XI, 1961, s. 143-144) tarafından yapılmıştır.

Yine her iki bölüm için Şinasi Tekin (*OLZ*, 58. Jahrgang, 1963, Nr. 1/2, s. 55-58) ile Saadet Çağatay (*Türkoloji Dergisi*, III, 1968, s. 139-142) değerli tanıtımlar kaleme almışlardır.

Eddy Moorloese, Gabain’in bu yayımları üzerine, *MNB*’in 156b/11-33. satırlarını, *Maitreyasamitināṭaka* (TSA 267-268b/6-7, 305a/3-7)’daki paralel metinle karşılaştırmış, Toharca ve Uygurca metinlerin transkripsiyonunu ve tercümelerini vermiş ve metinlerin muhtevalarını birbiri ile karşılaştı-

* Maalesef Thomas’ın makalesinin yayımlandığı dergiyi tespit etmem mümkün olmadı.

miştir (Eddy MOORLOESE, “The way of vision (*Darśanamārga*) in the Tocharian and Old Turkish versions of the *Maitreyasamitinātaka*”, CAJ, XXIII/3-4 (1979), s. 240-249).

Son olarak Şinasi Tekin, *MNB* metninin tamamını iki cilt halinde işlemiş ve 227 levhadaki *MNB* metninin tamamının transliterasyonunu ve Almanca tercümesini birinci cilt, analitik indeks ve geriden okuma indeksi bölümünü de ikinci cilt olmak üzere, *Berliner Turfantexte* serisinde yayımlamıştır.

Şinasi TEKİN, *Maitrisimit Nom Bitig, Die uigurische Übersetzung eines Werkes der buddhistischen Vaibhāṣika-Schule*, 1. Teil : Transliteration Übersetzung, Anmerkungen, 265, S.; 2. Teil : Analytischer und rückläufiger Index, 187 S. [*Maitrisimit Nom Bitig, Budizmin Vaibhāṣika-Okulu’na ait bir eserin Uyurca tercümesi*, 1. Bölüm : Transliterasyon, Tercüme, Notlar, 264 s.; 2. Bölüm : Analitik indeks ve geriden okuma indeksi, 186 s.] *Berliner Turfantexte IX*, Akademie Verlag Berlin, 1980.

Türkçe yayımda yapılan bazı yanlış transkripsiyon, mânâlandırma ve açıklamaların Almanca yayımda düzeltildiği görülüyor.

Meselâ *abinus* “abanoz” kelimesi, Türkçe yayımda *abiruş* şeklinde –ş ile transkripsiyonlanmış ve Dizin bölümünde “abiruş <? ağaç ?” şeklinde yer almıştır. Bu kelime Almanca yayımda, metinde (s. 157, 55v/str. 19) [?] *pynws* olarak doğru transliterasyonlanırken, İndeks, s. 22a’da “*pynwš* <? <gr. εβεκοχ Ebenholz [abanoz]” şeklinde, –ş ile, tekrar yanlış olarak, geçmektedir. “Abanoz” kelimesinin *k’pyr* maddesinde *’pynws* şeklinde doğru transliterasyonu ile geçtiği görülüyor.

Türkçe yayımda *krbir* transkripsiyonlanıp, *Dizin*, s. 420a’da “*krbir* <Skr. *karavira*, güzel kokulu oleander” şeklinde açıklanan kelime, Almanca yayımda metinde (s. 157, 55v/str. 19) “*k’pyr*” transliterasyonlanmış ve İndeks, s. 56b’de de “*k’pyr* <? <Skr. *karpūra*. Kampfper [Kâfuru]” şeklinde düzeltilmiştir.

Kezâ, Türkçe yayımda *prnadasunu* transkripsiyonlanıp, *Dizin* s. 451a’da “*prnadasunu* <Skr. *prnadaşunu* (bir nevi istigrak oturuşu)” şeklinde mânâlandırılan ve s. 298’deki 7, 19 ile ilgili notta, “*prnadasunu* <Skr. *prnadasunu*, veya *krş*. Skr. *pranata* ‘zihnî ve manevî lekeler silkinip atılmış’ (FE. 359a)” şeklinde açıklanan kelime, Almanca yayımda *p’qd’şynw ’wlwr*– “[*bağdaşını olur*– bağdaş kurarak oturmak]” transliterasyonlanarak, *İndeks*, s. 75a’da “*p’qd’šwn*– in Paryanka-Haltung sitzen” şeklinde düzeltilmiştir.

s. 163. 59 [80] r/str. 8’deki “. . . *k’k’ksy* [*käkäksy*]” transliterasyonu, “*krk’ksyz* [*k(ä)rgäksiz*]” şeklinde düzeltilmeli ve İndeks cildinde, s. 55a’daki “*k’k’ksy* <?” maddesi iptal edilerek, s. 57b’deki *k’rk’ksyz* maddesiyle birleştirilmeli;

s. 163. 59 [80] r/str. 9'daki" (')'β'z'š'y lq [avaz aşay l(ι)k]" transliterasyonu, 16. satırdaki "'dkw 'š'y lq [ädgü aşay l(ι)k]" transliterasyonuna dayanılarak, "(y)'β'z 'š'y lq [yavaz aşay l(ι)k]" şeklinde düzeltilmeli;

İndeks cildinde, s. 9a'daki "'β'z'š'ylq <skr. "'β'z (?) -āśaya" maddesi de iptal edilerek, bu madde ikiye ayrılıp, ilk kelime, s. 135a'daki y'β'z maddesinde, ikinci kelime ise, s. 16b'deki 'š'y ve s. 27a'daki 'š'ylq maddelerinde gösterilmeli;

bu düzeltmelere dayanılarak, 8.-9. satırların "Was die k'k'ksy "β'z-āśaya-Lebewesen betrifft, deren Herz und *Brust verdorben sind, ..." şeklindeki Almanca tercümesi de "Was die Lebewesen mit mißratenem Herzen (Hend.) d.h. mit nutzlosem, schlechtem -Āśaya betrifft, ..." şeklinde anlaşılmalıdır.

Tekin'in s. 52. 118 r/str. 10'daki pwykwn pyr y'r'n ywq transliterasyonu Gêng Shi-min'in neşrettiği paralel metne dayanılarak pwykwn p'r y'r'n ywq [böğün bar yaran yok]" bugün var yarın yok" şeklinde düzeltilmeli. Dolayısıyla 118/10'daki pyr transliterasyonu, İndeks, 89b'deki pyr maddesinden çıkarılıp, 75a'daki p'r maddesine ilâve edilmelidir.

s. 210. 79v/str. 3-4'deki 'wl tswy 'yrynew qylmys q' s'nwr cümlesi ile str. 22'deki q .../myš q's'nmyš cümlesindeki fiil s'nm'z [sanmaz] şeklinde anlaşılmalı. Dolayısıyla İndeks, s. 106a'daki s'n- maddesindeki s.-myš 79v 22 ve s.-wr 79v 4 örnekleri, s. -m'z 79v 4, 22 şeklinde düzeltilmelidir.

s. 214. 87r/str. 12'deki dy'n s'qyncyn [']lynyp ibâresi, dy'n s'qync [q]' [k]yryp şeklinde anlaşılmalı. İndeks'deki ilgili maddeler de düzeltilmeli.

s. 103. 33 v/str. 24-28'de "'nt'd' t'qy yykr'k "y'q q' t'kymlyk m'ytry pwdysβt nyzβny' lyq y'k l'ryk p'rs l'ryq pww "ltyzmyš q'm'q pyš "zwn tynlq l'r'q s'β' "mr'yw kwyclwk yrlq'newey pylyk 'wrytyr" şeklinde transkripsiyonlanan cümle, Türkçe yayımın 83. sayfasında "antada takı yigrek ayagka tegimlig maytri bodisvt nızvanılığ yeklerig barslarığ buu altızmış kamağ biş ajun tınlığlarağ seve amrayu küçlüğ yarlıkançuçı bilig öritir" şeklinde transkripsiyonlanmış.

Bu cümlelerin, Türkçe yayımın 213. sayfasında "bundan (daha iyisi olarak : Hürmete lâıyk Maytri bodhisattva, ihtiras (nızvanı = skr. kleṣa) şeytanları kaplanları (cesaretini yitirmiş) bu bütün beş varlık şekli (biş ajun = skr. pancagati) içinde bulunan yaratıkları sevmek için büyük bir acıma duygusu besler" şeklinde yapılan tercümesi, Almanca yayımda da "so und noch viel mehr liebt der verehrungswürdige Bodhisattva Maitreya die Leidenschafts-Dämonen und -Tiger und sämtliche, der Lebenskraft beraubte Lebewesen in den fünf Existenzformen und läßt machtvolle Barmherzigkeit entstehen" şeklinde tercüme edilmiş.

Her iki yayımın dip notunda ise "pww "ltyz-" den Mut verlieren"; pww vielleicht <chin. fu „Mut" (F. W. K. Müller) <al-ıt-ız-, Häufung von Faktitivsuffixen [buu altız- 'cesaretini yitirmek' birinci kelime herhalde çince

olmalı : *fu* ‘cesaret’ 130; 1931. *altız-* < **al-ıt-ız-*. Ettirgenlik eklerinin üst üste kullanılışı sık sık görülür : *emzir-* < **em-ız-ır-*] açıklamaları yapılmakta.

Tekin’in “*buu* belki çince *fu* “cesaret [Mut]” teklifinin Çince imlâsı, Türkçe yayım (1976, s. 325, Not 33, 25) ile Almanca yayımda (1980, Cilt 1, s. 103, Not 33v 25) ayrı imlâ ile yazılmıştır. Hangi imlâ doğrudur? Bu kelime, *buu* “gönül [Seele]” olarak anlaşılırsa, *buu altız-* fiili “cesaretini kaybetmek” yerine, “gönülü aldırma, gönül aldırma” şeklinde mânâlandırılabilir.

altız- fiili, faktitiv dolayısıyla transitiv (geçişli) bir fiil olduğu için, metindeki *nızvanlıg yeklerig barslarig buu altız-* ibâresinde, akkuzativ eki isimlerle birlikte kullanılmıştır. Fakat bu ibâre, bu gün Türkiye Türkçesine akkuzativ eki yerine dativ, *-tız-* faktitiv eki yerine de *-dır-* faktitiv eki ile “ihtirashı şeytanlara (ihtirashı) parslara gönül aldır-” şeklinde tercüme edilmektedir.

*buu*¹ ve *altız-*² kelimelerini bu şekillerde mânâlandırduğumuzda, eski Türkçe cümleyi Türkiye Türkçesine ve Almancaya şöyle tercüme edebiliriz : “... hürmete lâyük Mayrı Boddhisattva, ihtirashı şeytanlara, (ihtirashı) parslara gönül aldırmiş bütün beş dünya canlarını severek (Hend.), güçlü, merhametli bilgi(yi) [= duyguyu) yükseltir (meydana getirir) = “... so und noch viel mehr liebt verehrungswürdige der Boddhisattva Maitreya liebt die Leidenschafts-Dämonen und- Tiger und sämtliche die Lebenskraft verloren habenden Lebewesen in den fünf Existenzformen und läßt machtvolle Barmherzigkeit entstehen”.

s. 97. VI. Kapitel’den kalan tek yarım sahifede (32v/str. 4’de), bazı kuş isimleri geçmektedir. Nâşir tarafından “k’kwk qydyqwlwq k’lβynk ywyqwš l’r ’wynyn ’yšydw” şeklinde transliterasyonlanan ibâre, Türkçe neşirde *kekük kıdıguluğ kalvink yuy kuşlar ünin işidü* şeklinde transkripsiyonlanmıştır.

Bu ibâre, Almancaya “... dem Gesang des Kuckucks, des *qydyqwlwq*, des Kalavinka und des *ywy-* Vogels zuhörend” şeklinde çevrilmiş. Türkçe

¹ Şinasi Tekin’in *buu* transkripsiyonlayıp “cesaret [Mut]” olarak mânâlandıracağı kelime, Klaus Röhrborn tarafından *poo* transkripsiyonlanarak “gönül [Seele]” olarak mânâlandırılmaktadır. (Bk. Klaus Röhrborn, “Fragmente der uigurischen Version des “*Dhāranī-Sūtras* der grossen Barmherzigkeit”, *ZDMG*, 126/1 (1976), s. 93, Not 9-11. Röhrborn, Herbert A. Giles, *A Chinese-English Dictionary*, [Bundan sonra Giles kısaltması ile gösterilecektir] s. 1144c-1145a’daki 9420 numaralı *p’o* “animalische Seele” kelimesinin, Uygur Türkçesinde *poo* şeklinde geçtiğini söyleyerek, *Altun Yaruk*, 400/24’deki *näçä poo siksil aldaçı*... örneğini vermekte ve bu örneği *Altun Yaruk*’un Çince nüshası ile karşılaştırmaktadır. Röhrborn’a göre *poo al-* “gönül almak”, *poo altız-* “gönül aldırma” şeklinde mânâlandırılmalıdır. Krş. Peter Zieme ile Georg Kara ise, aynı kelimeyi aynı cümlede *buu* şeklinde transkripsiyonlamaktadırlar. Bk. *Ein uigurisches Totenbuch, Nāropas Lehre in uigurischer Übersetzung* [Bundan sonra *Totenbuch*], Budapest 1978, s. 77-78, not 233. *näçä buu siksil* (oku *sığışil?*) *aldaçı*...).

² *altız-* fiili için bk. *Uig. Wör.* 112a.

neşirdeki tercüme ise “Guguk kuşu, –Kalavinka– (*kıdıguluğ?*), (*yuy*) kuşlar, seslerini işitirler” şeklinde.

1. Almancaya “der Kuckuck” şeklinde tercüme edilen *k'kwk* (*käkük*) “şâhin [Falke]”, *Irk Bitig*, *DLT*, *Insadi-Sûtra* ve *Sadāprarudita*'da geçmektedir.

Sir Gerard Clauson, *EDPT*, 710'de, *Irk Bitig* ve *DLT*'de geçen örnekleri “a reddish falcon” şeklinde mânâlandırmıştır.

Semih Tezcan, *Insadi-Sûtra*, str. 98'de geçen örneği, “Adler, (oder) Kuckuck (?) [Kartal, (veya) Guguk kuşu (?)] şeklinde mânâlandırmaktadır. (*BT III*, Glossar, 89b).

Şinasi Tekin, *Sadāprarudita*, str. 99'da *k'kwk* transkripsiyonladığı kelimeyi, Glossar, 322a'da “Kuckuck [Guguk kuşu]” şeklinde mânâlandırmaktadır. (Şinasi Tekin, *Buddhistische Uigurica aus der Yüan-Zeit*, Teil II. Die uigurische Bearbeitung der Geschichte von Sadāprarudita und Dharmaodgata Boddhisattva, Wiesbaden 1980, s. 193, 242 ve 322.).

2. Almancaya “der *qydyqwhwq* (*kıdıguluğ ?*)” şeklinde çevrilen kelime, başka bir yerde tespit edilememiştir. Bu kelime, Tekin'in de belirttiği gibi, kendisinden sonra gelen kuşun sıfatı olabilir.

3. Almancaya “der Kalavinka” şeklinde tercüme edilen *k'l'βynk* <skr. *kalavinka* “serçe [Sperling]”dir. (Bk. Otto Böhtlingk, *Sanskrit-Wörterbuch, in kürzerer Fassung* [Bundan sonra *OB*], Zweiter Teil, St. Pétersburg, 1881, s. 33b. “Sperling”; Sir Monier Monier-Williams, *A Sanskrit-English Dictionary* [Bundan sonra *MW*], s. 260c. “*kalavinka* a sparrow”).

Bu kuş, *Insadi-Sûtra*, str. 980'de, müstensih tarafından önce yanlış yazıldığı için çizilmiş ve yeniden *K'L'VNKNKY* şeklinde yazılmıştır. Bu şekil de yanlıştır. Müntensihin bu kuş adını tanımadığı anlaşılıyor. Doğru şekil, Hince aslına uygun olarak, *K'L'VYNKY* şeklinde yazılması gerekirdi. Dolayısıyla Tezcan'ın *kalavaṅki* transkripsiyonunu *kalav(i)nka* şeklinde düzeltmek gerekmektedir. Tezcan, *kalavaṅki* transkripsiyonladığı kelimeyi, Glossar 89b'de “Kuckuck” şeklinde mânâlandırmıştır.

4. Almancaya “*ywy*-Vogel” şeklinde tercüme edilen kuş için, dip notunda “Obwohl das Wort *yuy* häufig vorkommt, kenne ich seine genaue Bedeutung nicht”, Türkçe neşrin dip notunda ise “*yuy* kelimesi sık sık geçtiği halde nasıl bir hayvan olduğu belli değil. Sonraki kuş bütün hayvanlarla mı ilgili yoksa yalnız *yuy* ile mi?” denilmekte.

Daha önceleri *USp* 60v/str. 9, 11 ve 13'de *ywy qwš* şeklinde geçen bu kuşu, Radloff-Malov, “Jui-Vogel (?)” şeklinde tercüme etmişti.

Aynı metni Tibetçe paraleli ile karşılaştırarak yeniden neşreden Pennti Aalto, bu kuşu, *DLT*'de geçen *-n-*'li şekle dayanarak, *yun* kuş şeklinde trans-

kripsiyonlanmış ve skr. *mayūra* “peacock” olarak teşhis etmişti. (Pennti Aalto, “Prolegomena to Edition of the Pañcarakṣā”, *Studia Orientalia*, XIX : 12 (Helsinki 1954), s. 30-32, bk. not b 9; skr. *mayūra* için bk. *OB*, Fünfter Teil, St. Petersburg, 1884, s. 31b. “Pfau [Tavus kuşu]”; Sir *MW* s. 789b. “a peacock”).

yuy kuş, çeşitli Uygurca metinlerde geçmektedir.

Insadi-Sûtra, str. 981'deki YWKLWK YWY örneği, S. Tezcan tarafından *yüklüg yuy* şeklinde transkripsiyonlanmış ve “mit Feder versehener [tüylerle bezenmiş Tavuskuşu]” şeklinde tercüme edilmiştir.

British Museum, Or. 8212/109; str. 1019'daki YWY QWŠ örneği, bu metni neşreden Peter Zieme-György Kara tarafından *yuy kuş* şeklinde transkripsiyonlanmış ve “Pfau [Tavus kuşu]” şeklinde de mânâlandırılmıştır. (Bk. P. Zieme-G. Kara, *Totenbuch*, Budapest 1978, s. 162-163 ve 278).

Şinasi Tekin'in *Sadāprarudita*, str. 99'da “... qwš” şeklinde transliterasyonladığı ve tercüme etmediği kuş adı da “YWY QWŠ” şeklinde transliterasyonlanıp *yuy kuş* şeklinde transkripsiyonlanmalı ve “Pfau [Tavus kuşu]” olarak mânâlandırılmalıdır.

Bu kuşun adı *Divanü Lügati't-Türk*'de *يُونُ قَوْشَسْ yun kuş* “Tavus kuşu” şeklinde geçmektedir. (Besim Atalay, *Divanü lûgat-it-Türk Tercümesi*, III, Ankara 1941, s. 144).

Sir Gerard Clauson, *DLT*'deki bu kelimeyi, *EDPT*, 941a'da, *-o-* ile, *yo:n* “peacock”, ar. “el-tā'ūs” şeklinde okumaktadır. Sir Clauson'un *-o-* tercihi meçhulümüzdür.

Uygur metinleri ile *DLT*'de geçen *ywy qwš* ve *ywn qwš* kelimeleri, Aalto'nun iddia ettiği gibi, Türkçeye yabancı bir dilden geçen bir kelime değildir. Bu kelime, Eski Türkçe YWNY QWŠ (*yony kuş* ~ *yuny kuş*) şeklinden türemiş olmalıdır. Bu şekildeki diğer örnekler arasında KWNY (*kony*) > *kon* ve *koy*, 'NYYQ (*anyığ*) > *anığ* ve *ayığ*, CYQ'NY (*çıgany*) > *çıgan* ve *çıgay*, -QYNY' ~ -KYNY' (*-kınyā* ~ *-kinye* > *-kına* / *-kine* ve *-kıya* / *-kiye* vs gibi kelime ve ekler zikredilebilir.

Eski Türkçede YWY (*yuy* ~ *yoy*?) şeklinde geçen bu kuş, Mogolcada *çoy* ~ *çuy naçin* şeklinde tespit edilmiştir. (Bk. Denis Sinor, “A Ural-Altica ordinal suffix”, *UAJb*, XXXI, 1959, s. 417-425, bk. s. 419; Peter Zieme, *Untersuchungen zur Schrift und Sprache der manichäisch-türkischen Turfantexte*, Berlin 1969, S. 226 Anm. 206).

“Sonraki kuş bütün hayvanlarla mı ilgili yoksa yalnız *yuy* ile mi?” sorusuna da cevap verelim :

Eski Türkçede *kuş* (Bk. *EDPT* 670b) kelimesi ile geçen bir çok kuş adı vardır. Bunları şu şekilde guruplandırabiliriz.

I. Eski Türkçedeki *kuş* ekli şekli, bu gün Türkiye Türkçesinde aynen korunanlar :

II. Eski Türkçedeki *kuş* ekli şekli, bu gün Türkiye Türkçesinde üçüncü teklik şahıs iyelik eki ile birlikte kullanılanlar :

III. Eski Türkçedeki *kuş* ekli şekli, bugün Türkiye Türkçesinde eksiz olarak kullanılanlar :

IV. Eski Türkçedeki *kuş* ekli şekli yerine, bu gün Türkiye Türkçesinde başka bir isim ile anılanlar :

(DLT)

Eski ve Orta Türkçe	Türkiye Türkçesi	Arapça	Almanca	İngilizce
I. 1. bay kuş	bay kuş	el-gani el qubaysa fars. cuga	Eule	owl
II. 1. tewey kuş	deve kuşu	el-na'am	Strauss	ostrich
2. kıl kuş	kılkuyruk kuşu	el-sabad	Schwalbe	the swallow
3. yuy kuş	tavus kuşu	el-tā'ūs	Pfau	peacock
yun kuş				
III. 1. toğan kuş	dogan	el-bāzī	Falke	falcon
2. tağıgu kuş	tavuk	el-dik we'l-dacāc	Huhn	a domestic fowl
3. kaz kuş	kaz	el-baṭṭ	Gans	goose
4. turnyaya kuş	turna	el-kurkī	Kranich	crane
IV. 1. kara kuş	kartal	el-'uqāb	Adler	eagle
2. ürüng kuş	şahin	el-bāzī	Falke	the white falcon
3. kekük ³	şahin	el-Zummac	Falke	a reddish falcon
4. il kuş	akbaba	el-raḥama	Geier	vulture
5. ğacir kuş ⁴	akbaba	el-raḥama	Geier	vulture
ħacir kuş				
6. kız kuş	ispinoz	abū barāqiş	Fink	finch
7. ular kuş	keklik	el-ya'qūb	Rebhuhn	the partridge
8. ala kuş	? (ala kuş ?)	ṭayr ablaq	ein gespren-	a speckled bird
			kelter Vogel	

³ *kekük*. (EDPT, 710b) Sadece *ürüng kuş* ile karşılaştırılması için bu listeye alınmıştır. Sonunda *kuş* kelimesi olmadığı için, Türkçeye yabancı bir dilden geçen bir kuş adı olmalı. Şimdiye kadar, *Irk Bitig*, *Maitrisimit Nom Bitig*, *Insadi-Sûtra*, *Sadāprarudita* ve *DLT*'de geçtiği tespit edilmiştir.

⁴ *ğacir* ~ *ħacir kuş*. British Library, Or. 8193'de kayıtlı *Sirâcü'l-ḫulûb*'da 85/13, 237/6 ve 238/3'de geçmektedir. Orta Türkçe devresinden itibaren Mogolcadan Türkçeye girmiş olan Mogolca *ğacir* ~ *ħacir* "akbaba" kelimesi, sonuna Türkçe *kuş* kelimesini alarak türkçeleşmiştir. *ğacir kuş* ~ *ħacir kuş*, sadece *il kuş* ile karşılaştırılması için bu listeye alınmıştır.

Bu bilgilere dayanarak, Indeks, s. 55a'daki k'kwk maddesinin "Kuckuck" karşılığını "Falke"; s. 55b'deki k'İşynk maddesinin "ein Vogel mit einer schönen Stimme [güzel sesli bir kuş]" karşılığını k'İşynk <skr. *kalavinka*. "Sperling"; s. 144b'deki ywy? "Name eines Vogels [bir kuş adı] karşılığını" ywy <Skr. *mayūra* "Pfau" şeklinde düzeltebiliriz. 32v/str. 4'deki Almanca tercüme de "... dem Gesang des k'kwk (Falken ?) des qydyqwlwq (?), des Kalavinka (Sperlings ?) (oder des qydyqwlwq-Kalavinka's (?)), des Mayūra (Pfaus?) zuhörend..." şeklinde düşünülebilir.

Maytrisimit Nom Bitig'in neşri, *Hendiadyoin* problemini de berâberinde getirmiştir.

Avrupa dillerinde *Hendiadyoin*, "iki ayrı kelimenin bir kelime gibi tek mânâ ifade etmesi"dir. Yani Avrupa dillerinde, sadece *antonim* denilen, birbirini tamamlayan kelimeler *Hendiadyoin* kabul edilmektedir. Örnek olarak *ana baba* "ebeveyn [Eltern]" şeklini verebiliriz. Buna karşılık, *sinonim* (*kompositum*) denilen, aynı mânâda olan veyâ aynı mânâyâ gelen iki ayrı kelime ile, birbirinin karşılığı veya zıddı olan iki ayrı kelime, Avrupa dillerinde *Hendiadyoin* olarak kabul edilmemektedir⁵.

İkili söyleyişlerin Avrupa dillerine nazaran Türk dilinde çok çeşitli ve zengin olması, *Hendiadyoin* anlayışının Türkçede daha geniş bir mânâ kazanmasına yol açmıştır. Meselâ; Türkçede *ikileme* şeklinde isimlendirebileceğimiz Eski Türkçe ög *kaŋg* (ana baba) "ebeveyn" *antonim*'i ile, Türkçede *ikizleme* şeklinde isimlendirebileceğimiz ög *ana* (ana ana) "ana" *sinonim* (*kompositum*)'u, bu güne kadar Türkçede *Hendiadyoin* olarak kabul edilmiştir. Yani *karı koca* "evli çift", *konar göçer* "göçebe" vs gibi *antonim*'ler ve *yorgun argın*, *delik deşik*, *bitmek tükenmek* vs gibi *sinonim kompositum*'lar ile birbirinin karşılığı veya zıddı olan *gece gündüz* "dâimâ", *var yok* -varı yoğu- "eşya'sı" vs gibi söyleyişler, Karl Foy'dan beri Türkçede *Hendiadyoin* olarak tavsif edilmişlerdir⁶.

Eski Türkçede *antonim* (*ikileme*) veya *sinonim* (*ikizleme*) olarak kullanılan şekillerde yanyana gelen kelimelerin çeşitli dillerden olması, bu güne kadar *Hendiadyoin* olarak zikredilmiş çeşitli kelime guruplarının doğmasına yol açmıştır.

⁵ Klaus Röhrborn, "Syntaktisches Verhalten der indischen Fremdwörter im Altürkischen", *Sprachen des Buddhismus in Zentralasien*, 1983, Wiesbaden, s. 103-112.

⁶ Karl Foy, "Studien zur Osmanischen Syntax. I. Das Hendiadyoin und die Wortfolge *ana baba*", *Mitteilungen des Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlich Friedrich Wilhelms-Universität zu Berlin*, Jahrgang II, Zweite Abteilung, Westasiatische Studien, Berlin und Stuttgart, 1899, s. 105-136.

Saadet Çağatay, "Uygurcada Hendiadyoinlar," *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları 1940-1941*, İstanbul 1941, s. 101-144. Yeni neşri için bk. "Uygurcada Hendiadyoinler", *Türk Lehçeleri Üzerine Denemeler*, Ankara 1978, s. 29-66.

Vecihe Hatipoğlu, *Türk Dilinde İkileme*, Genişletilmiş İkinci Baskı, Ankara-1981, 120 s.

I. Her iki unsuru da Türkçe olan söyleyişler :

Bu şekildeki söyleyişler, ifâdeyi kuvvetlendirmek, mânâyı pekiştirmek ve cümleye bir ritm vermek için yapılır. Avrupa dillerinde bu söyleyiş, Hندی-adyoin yerine bir çeşit kelime gurubu olarak kabul edilmektedir.

a) isimlerde : *telim üküş* “çok”, *ton kedim* “elbise”, *tüş yemiş* “meyve”, *yolçı yirçi* “kılavuz”, *sansız sağışsız* “sayısız” vs.

b) fiillerde : *aya- ağırla-* “hürmet etmek”, *tapın- udun-* “hürmet etmek”, *it- yarat-* “yapmak”, *küde- yırla-* “şarkı -türkü söylemek”, *tez- kaç-* “ayrılmak, uzaklaşmak”, *tile- iste-* “arzu etmek” vs.

II. İlk unsuru Türkçe ikinci unsuru yabancı olan söyleyişler :

Bu şekildeki söyleyişler Türkçede az kullanılmıştır. İkinci unsur ile Türkçe olan ilk unsurun hangi mânâsının kastedildiği belirtilmek istenmiştir.

a) Eski Türkçede : *yultuz grah*⁷ (skr.) “seyyare”, *kut buyan* (skr.) “baht, talih”, *kut vahşik* (orta iran.) “ruh”.

b) Türkiye Türkçesinde : *av şikâr* (fars.) “av”, *söz sohbet* (ar.) “sohbet”, *güç hal* (ar.) “zor” vs.

III. İlk unsuru yabancı ikinci unsuru Türkçe olan Hend.’ler :

Eski Türkçe devresinde çok kullanılan bir Hend. türüdür. Umumiyetle başka bir dilden tercüme edilen metinlerdeki yabancı asıllı kelimeleri açıklamak için, bu yabancı kelimelerden sonra Türkçe karşılıklarının veya Türkçede o kelimeye en yakın olan karşılığın kullanılması ile yapılmıştır.

a) Skr. + Türk. : *sahasirasami miñg küz* “bin sonbahar, bin yıl”, *grah yultuz* “seyyâre”, *kesari arslan* “arslan”, *buyan edgü kılinç* “sevâb”, *dyan sakınç* “istigrak”.

b) Çin. + Türk. : *çın kirtü* “gerçek”, *tsuy irinçü* ve *tsuy yazuk* “günah”, *hua çeçek* “çiçek”, *tungzı urı* “erkek çocuk”, *bursang*⁸ *kuwrağ* “cemaat”.

c) Sogd. + Türk. : *badır*⁹ *ayak* “kâse”, *kraza*¹⁰ *ton* “elbise”.

ç) Orta İran. + Türk. : *asan tükel* “sağ-sâlim”, *noş tatağlağ* “panzehir, tiryak”.

d) Moğ. + Türk. : *taloy ögüz* “okyanus”.

⁷ Şinasi Tekin’in *HTON* neşrinde *ywltwz k'n* [*yulduz kân*] transliretasyonladığı, fakat *-kân* ekini izah edemediği ibâre, *yulduz gr(a)h* şeklinde, Hend. olarak anlaşılmalı. (Krş. Şinasi Tekin, *Buddhistische Uigurica aus der Yuan Zeit*, 1980, s. 38, str. 79-80; s. 108).

⁸ Çin. *bursang* < skr. *bhiktu-samgha*.

⁹ Sogd. *badır* < skr. *pattra*.

¹⁰ Tekin’in *kr'z'* transliterasyonu *kr'ž'* < skr. *kaşāya* şeklinde düzeltilmelidir.

IV. HER iki unsuru da yabancı kelime olan Hend.'ler :

Bu guruptaki Hend.'lerin Uygur Türkçesi'nde bilhassa tercüme eserlerde, bolca kullanıldığı görülmektedir.

a) Skr. + Skr.: *vrhar sangram* "manastır", *tijit kşanti* "tevbe, istigfar".

b) Skr. + Çin.: *lab buşı* "sadaka", *arhant toyın* "râhip", *kşanti çamkuy* "utanmak, nedâmet etmek".

c) Çin. + Skr.: *buşı lab* "sadaka".

ç) Skr. + Soğd.: *dyan samar* "istigrak".

d) Skr. + Orta İran.: *arhant dıntar* "azîz, velî", *buyan bökteg* "sevap",

e) Soğd. + Moğ.: *kent uluş* "baş şehir, pâyitaht".

V. İlk unsuru ikinci unsurun Artibut'u olan Hend.'ler :

Bu grup Hend.'lerin iki unsuru, Uygur Türkçesinde birbirine *atlıg* veya *tigme* kelimesi ile bağlanır. (Bk. Klaus Röhrborn, "Syntaktisches Verhalten . . .", s. 109-112).

Türkiye Türkçesi'nde ise, bu gurubun *u*, *ü*, *vu*, *vü* "ve" bağ kelimesi veyâ izâfet ile birleştirildiği görülmektedir.

a) Eski Türkçede (İlk unsuru yabancı) : *kesari atlıg arslan* "(skr.) ke-sarin yani arslan", *bōdi tigme tuyunmak* "(skr.) uyanmak yani hissetmek".

(İlk unsuru Türkçe) : *begler evi tigme raçagr(i)h kent* "beyler evi yani *Rājagrha* şehri".

b) Osmanlı Türkçesinde (İlk unsuru yabancı) : *hased ve günilemek* "hased", *mâl u tavar* "eşyâ".

(İlk unsuru Türkçe) : *assıları ve fâideleri* "faydaları", *yarağ u âlet* "âlet", *suçsuz u günâhsız* "masum" vs.

VI. İç içe geçmeli Hend.'ler :

Bu şekildeki Hend. türü, örneği Uygur Türkçesinde çok nâdir geçen bir Hend. türüdür.

Uygur Türkçesinde *bra kuşatri* ~ *pra kuşatri* Hend.'inin, her unsurunun da kendisinden sonra Türkçe karşılığının gelmesi ile meydana getirilen şekli *bra (pra?) askuğ kuşatri köligelik* örneğidir.

Bu bilgilere dayanarak *Maitrisimit Nom Bitig*'de geçen bazı Hendiad-yoin'ler üzerinde durmak istiyorum.

Nâşir, MNB'deki Hend.'lerden bazılarını tespit etmiş, bazılarını ise teşhis edememiştir.

s. 205. 82r/18'de geçen ve skr. *ikşu* "Schilfrohr [kamuş sapı] + türk. *kamuş*'tan meydana gelen 'ykšw q'myš (*ikşu kamuş*) "Zuckerrohr [Şeker

kamışı]” Hendiadyoinini, tek kelime ile Hend. olarak tercüme etmiştir. Fakat başka Hendiadyoinlerde yaptığı gibi (Hend.) şeklinde belirtmemiştir. Buna karşılık;

s. 260. 219v/str. 3’de ve tercümesinde “*syt’β’n syn*” şeklinde verilen transliterasyonu da, *şitavan sin* şeklinde skr. + türk. bir Hend. olarak anlayabiliriz. Bu Hend.’in ilk kelimesi, İndeks, s. 113b’de geçen doğru şekli ile, š- ile *şyt’β’n* (*şitavan*) şeklinde okunmalıdır. <skr. *şitavana* “Begräbnisstätde [ölüler şehri = mezarlık]” tır. (Bk. *MW*, s. 1078a; krş. Peter Zieme-György Kara, *Totenbuch...*, 1979, s. 186, Anm. 1333). Hend.’in ikinci kelimesi ise, türk. *sin* “mezar, kabir” kelimesidir. (Krş *Totenbuch...*, s. 286-287, Anm. 1333 ve Peter Zieme, “Uigurische Steuerbefreiungsurkunden für buddhistischen Klöster”, *AoF*, VIII (1981), s. 247, Anm. 55. *şitavan sin* “Grabstätt”).

s. 65. 120v/str. 28’de “*cytyk’ qyrqyn*” transliterasyonlanarak “die Jungfrau *cytyk*” şeklinde tercüme edilen şekil de, skr. + türk. bir Hend. olarak anlaşılmalıdır. (Bk. *OB*, Zweiter Teil, St. Petersburg, 1881, s. 236b. *ceṭikā* “Dienerin, Sklavin”). Dolayısıyla *çitika kırkın* Hend.’inin Almanca tercümesi de “die Dienerin (Hend.)” şeklinde düzeltilmeli. Keza İndeks, (s. 54a)’da “*cytyk’?* Name eines Mädchens [bir kadın adı] maddesi”, “*cytyk’* <skr. *ceṭikā* Dienerin, Sklavin” şeklinde tashih edilmeli.

s. 59. 18v/str. 25-26’daki *kr’z’ twn* (*kraza ton*) “elbise” Hend.’inin sogd. *kr’z’-kh* “Gewand [elbise]” + türk. *ton* “elbise” kelimelerinden teşekkül ettiği, ilgili dip notunda gösterilmektedir.

Nâsir’in, s. 211. 183r/str. 19-20’de “*pwšy l’p*” transkripsiyonladığı ve *buşıla-* fiilinin gerundium şekli olarak kabul ettiği *buşılap* (*al-*) şekli (bk. İndeks, s. 86a. *pwšyl’-* (*buşıla-*)” *erbetteln* [dilenmek, dilenerek bir şey elde etmek]”), Peter Zieme tarafından *ETS*, Nr. 18, str. 5-8’deki *lab buşı bir-* şekline dayanılarak, çin. *buşı* + skr. *lab* şeklinde, Hend. olarak, anlaşılmıştı. (P. Zieme, “Uigurisch *lab*,, Spende””, *Altorientalische Forschungen*, VI (1979), s. 275-277.).

lab “Almosen, Opfergabe [sadaka, sadaka çanağı]”, kelimesi metinde geçtiği yerlerde yanlış tesbit edilmiş.

s. 174. 62r/str. 20-21’deki “*s’nykyk q(‘)pl’ryq q’tdymz q’rdymz*” transliterasyonu, Peter Zieme tarafından *sangik* [*l*]*ab-larığ katdım[z] kardımız* şeklinde düzeltilmişti (P. Zieme, “Uigurisch *lab* „Spende””, *AoF*, VI (1979), s. 275-277). Keza bu cümlelerin, Ş. Tekin tarafından “Wir haben die der Gemeinde gehörenden *Behalter durcheinandergebracht” şeklindeki Almanca tercümesi de, P. Zieme tarafından “(wenn) wir die der Gemeinde gehörigen (skr. *samghika*) Opfergaben durcheinandergebracht (Hend.) haben (sollten)” şeklinde yapılmıştı.

lab kelimesinin yanlış tespit edildiği bir örneği de biz söyleyelim..

s. 187. 177 (+ 69) r/styr. 8'deki "lwkl'ryq pyrl'" transliterasyonu, "l'pl'ryq pyrl' (*lablarığ birlä*)" şeklinde anlaşılmalı.

Keza, Indeks cildinde, s. 66b'deki "lwk < chin. *luo* Weihrauchbecken [tütsülük]" ve s. 96b'deki "q'p *Behälter (Lesung unsicher) [kap (okunmuş kesin değil)]" maddeleri de iptal edilerek, bu maddelerdeki örnekler, s. 66b'deki l'p'y maddesinin üzerine ilâve edilmesi gereken "l'p < skr. *labha*. Almosen, Opfergabe" maddesine gösterilmelidir.

s. 65. 120v/str. 21'deki cytyk' "tlyq qyrqyn (*çitika athğ kırkın*) Hend.'i, Almancaya "eine Jungfrau names cytyk' [cytyk' adlı bir genç kız]" şeklinde tercüme edilmiş. skr. *ceṭikā* kelimesi (yukarıya *çitika kırkın* Hend. izahına bk.), Türkçe *kırkın* (EDPT, 654a) kelimesinin atributudur.

s. 252. 202v/str. 16'daki š'lm'ly "tlyq swykwat (*şalmali athğ söğüt*) transliterasyonu, Almancaya "Šāla-mala (?) genannten Baum [Šāla-mala (?) adlı ağaç]" şeklinde tercüme edilmiş. š'lm'ly transliterasyonu skr. *Šāla-mala* kelimesinin değil skr. *sālmali* kelimesinin transliterasyonu olmalıdır. (bk. MW, *sālmali*, 1068b). Dolayısıyla Indeks s. 105b'deki š'lm'ly < ? < skr. *Šāla-mala*, eine Art Baum (?) maddesi š'tm'ly < skr. *sālmali*. *Salmalia Malabarica*, eine Art Baum [şalmali < skr. *sālmali*, *Salmalia Malabarica*, bir ağaç cinsi] şeklinde anlaşılmalıdır. ibâre *athğ* kelimesi ile söylenen bir Hend.'dir.

s. 38. 5v/str. 13'de β'ysweyk "tlyq/... şeklinde transliterasyonlanan ibâre, Almancaya "... von [der Krankheit] namens β'ysweyk [... β'ysweyk adlı hastalığın.]" şeklinde tercüme edilmiştir.

Bu ibârede geçen β'ysweyk (*vayşuçik*) < skr. *vişūcikā* "Cholera [Kolera]" dir. (Bk. MW, s. 998a). Dolayısıyla Indeks s. 51a'daki β'ysweyk < ?, Name einer Krankheit [Vaysucik < ?, Bir hastalık adı] maddesi, β'yşwçyk < skr. *vişūcikā* Cholera [Vayşuçik < skr. *vişūcikā* Kolera]" şeklinde düzeltilmelidir.

Bu ibâre de *athğ* kelimesi ile yapılan bir Hend. olmalıdır. Hamı yazmasında *athğ* kelimesinden sonra gelen söz okunduğu zaman metinde Kolera'nın Türkçe karşılığı tesbit edilmiş olacaktır.

s. 94. 31r/str. 11'deki cld'r "tlq ywl transliterasyonu, Almancaya "einen Teich... der Jaladhara heißt [Jaladhara adı verilen ... bir gölü] şeklinde tercüme edilmiş. Bu transliterasyonun Türkçe neşirdeki *çldar athğ yul* transkripsiyonu ise "Jaladhara adlı bir göl" şeklinde tercüme edilmiş.

Bu ibâre de, yukarıdaki örnekler gibi, *athğ* kelimesi ile yapılan bir Hend. olmalıdır. Skr. *jala-dhara* için bk. MN, 415a "holding water, ocean [birikmiş su, okyanus]", krş. F. Edgerton, *Buddhist Hybrid Sanskrit*, [Bundan sonra Edg.] 239a.

s. 114. 39 v/str. 19 'wdwmp'r "tlyq swykwat (*udumb(a)r athğ söğüt*) "einen Baum namens Udumbara [Udumbar adlı bir ağaç]" ibâresi ile,

s. 74. 25r/str. 2-3'deki s'nk'l'mp'n "tlyq pwy'n bwykt'k (*sangalanban atlıg buyan bökteg*) "guten Werken namens Samghalanbana [Samghalambana adlı iyi amel]" ibârelerini de *atlıg* kelimesi ile yapılan Hend.'lere dâhil edebiliriz.

Son örneğin s. 69. 22r/str. 7-8'de geçen s'nk'l'mp'n "tlyq .../q 'dkw qylync şeklini de s'nk'l'mp'n "tlyq pwy'n 'dkw qylync (*sangalamban atlıg buyan ädgü kılınç*) şeklinde tamir etmeyi teklif ediyorum. Çünkü *edgü kılınç* dâimâ *buyan* kelimesi ile, *buyan edgü kılınç* (metnin çeşitli yerlerinde), *edgü kılınç buyan* (19v/4), *edgü kılınç kut buyan* (148v/str. 29; 149v/str. 26), *edgü kılınç buyan bökteg* (19v/4) örneklerinde de görüldüğü gibi, birlikte kullanılmaktadır.

MNB metninde iç içe geçmeli Hend. türüne örnek olarak, s. 98. 140r/str. 2-3 ve 30-31 ile s. 100. 224r/str. 14-15'de geçen pr' "sqwq kws'try kwylyk'lyk (*bra aşkuğ kuşatri köligelik*) "çardak, gölgelik" şekillerini veriyoruz.

s. 58. 18v/str. 3'deki pr' "sqwq kwylyk'lyk şekli iç içe geçmeli Hend. türünün *defektiv* şekli olup, bu şekil pr' "sqwq <kwš'try> kwylyk'lyk şeklinde anlaşılmalıdır.

s. 125. 44r/str. 3-4'deki pr' "sqwq kwylyk'lyk kwš'tr şekli ise nâşir tarafından tamamlanmış bir şekildir. kws'tr[y] kwylyk'lyk yerine kwylyk'lyk kws'tr[y] şekli de tabii ki mümkündür. (Nâşir tarafından tamamlanan bu şekli şu Hend. örnekleri ile krş.

grah yultuz ~ *yultuz grah*; *kerti igil* ~ *igil kerti*; *lab buşı* ~ *buşı lab*; *buyan edgü kılınç* ~ *edgü kılınç buyan* vs.

Sonuç olarak diyebiliriz ki Şinasi Tekin, *MNB*'i yayımlamakla, Türkolojiye büyük bir hizmette bulunmuş ve eski Türkçe sahasındaki büyük bir gediği doldurmuştur. Tekin, her şeyden önce, okuyucularına bir çok meseleler üzerinde düşünmek imkânını sağlamıştır.

Şinasi Tekin, sırası ile, skr. *Suvarnaprabhāsottamasūtra* = uyg. *Altun Yaruk*'un beşinci kitabının IX. ve X. bölümlerini (*Die Kapitel über die Be-
wußtseinlehre im uigurischen Goldglanzsutra (IX. und X.)*, Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica, Band 3, 1971, Wiesbaden, 119 s. -K. Röhrborn ve Peter Schulz ile birlikte-), skr. *saddharmapundarikasūtra* = uyg. *Vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur*'un 25. bölümü olan *Kuanşi İm Pusar (Ses İşiten İlah'ı* (Uygurca Metinler I, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1960, 57 s.), *Maitrisimit Nom Bitig*'in birinci faksimile cildinin transkripsiyonlu metnini ve tercümesini, açıklamalar ve dizinler ile birlikte, 1976'da (yk. bk.), nihâyet *MNB*'in tamamının transliterasyonunu ve tercümesini, açıklamalar ve dizinler ile birlikte, Almanca olarak (yk. bk.), neşretmiştir. Bu ilmî faaliyete *Hsin Tözin Okıdtaç Nom* adlı felsefi Uygur metni ile *Sadāprarudita* ve *Dharmodgata Bodhisattva*'ların hikâyesini (*Buddhistische Uigurica aus der*

Yüan-Zeit, Akademiai Kiado, Budapest 1980, 383 s. 42 levha ile) de ilâve edebiliriz.

Tekin'in hâlen *Altun Yaruk* ile *Abidarim Koşavardi Şastr* adlı büyük hacimli iki eserin transliterasyon ve tercümelere üzerinde çalıştığını biliyoruz ve bu çalışmalarını da bir an önce tamamlayarak yayımlamasını temenni ediyoruz.

Her ilmî neşri ile Türkolojiye büyük hizmette bulunan Tekin'in *MNB* yayımları ile ilgili makalemin bu bölümünü, yine Tekin'in 1.1.1958 tarihli tanıtmasının son cümleleri ile bitirmek istiyorum.

Maitrisimit Nom Bitig'in yayımı "Türk dili tarihi ve bilhassa kültür tarihimiz bakımından çok önemlidir. Ne kadar sevinsek, çıkaran ve çıkarılmasına maddi ve manevi yardımda bulunmuş olan şahıs ve makamlara ne kadar teşekkür etsek azdır".